Ø प्रस्तावना :-

जगाच्या पाठीवर अनेक संस्कृतीचे अस्तीत्व अनेक वर्षापासुन टिकवून प्रत्येक संस्कृतीने आपापल्या परिणे तत्कालीन व सध्यपरिस्थितीत परिणामकारक ”Ö¯Ö सोडल्याचे दिसते. एखाद्या संस्कृतीने आपल्या प्रभावाने अनेक पराक्रम करण्याची प्रेरणा कित्येकांना दिल्याची इतिहासात नोंद आहे. सांस्कृतिक रक्षणातून अनेकवेळा इतिहास लिहिला गेल्याचे अभ्यासात दिसून येते पण या सर्व संस्कृतीमध्ये भारतीय संस्कृती इतर संस्कृतीपेक्षा वेगळी आहे आणि भारतीय संस्कृतीची इतिहासात हजारो वर्षापासून एक वेगळी ओळख ही आहे.

भारतीय संस्कृतीत तत्त्व-ााानाने वेगळी ओळख निर्माण क»ÖÖß †ÖÆ. ³ÖÖ¸ŸÖÖ“ÖÖ विचार केल्यास तत्व-ााानाच्या माध्यमातुन अध्यात्मापासून बऱ्याच वैचारीक, धार्मिक, सामाजिक, राजकिय, शैक्षणिक, बौद्धिक विचारांची जोडणी संस्कृतीच्या साहाय्याने –ÖÖ»ÖÖß †ÖÆ. जगाचा विचार केल्यास अनेक असे विचार आहेत कि ज्यातून वेगवेगळे ŸÖÖ¢¾Ö–ाान आज आपणा सर्वांना आदर्श असे मार्गदर्शन ठरते.

ग्रीक संस्कृतीत 'सत्य, ×¿Ö¾Ö, ÃÖÖ¤¸' या तत्त्व-ााानाचा समावेश आहे. भारतात अनेक धर्माच्या सहाय्याने वेगवेगळी संस्कृती दिसते. विविध पराक्रम, युद्ध, महायुद्ध यांच्या सहाय्याने भारतात राजकिय अस्तित्त्वासंबंधी, पराक्रमासंबंधी संस्कृती पुढे येतांना दिसत. ¬Ö´Ö,¾ÖÓ¿Ö, •ÖÖŸÖ, प्रदेश, भाषा, संस्कृती, राहणीमान यामध्ये भारतात विविधता आढळते याच कारणामुळे भारतातील अनेक राज्यांची निर्मिती ही या वेगवेगळ्या तत्त्वातुन –ााल्याचे दिसते. उदा : आंध्रप्रदेश, पंजाब, तामिळनाडु इ. धर्म, वंश, जात, प्रदेश, भाषा, संस्कृती जरी या भारताच्या विविधता असल्यातरी या सर्वांत धर्माचे स्थान हे वेगळे आहे.

धर्म म्हणजे 'धृ' या संस्कृत शब्दाचा मराठीतील अर्थ होय. 'धृ' या शब्दाचा अर्थ म्हणजे धारण करणे, अंगीकार करणे, स्विकार करणे असा होतो. म्हणुन धर्म म्हणजे

एखाद्या विचारांचा, तत्त्व-ज्ञानाचा अंगीकार करणे, धारण करणे असा होतो. त्याचप्रमाणे प्रत्येक धर्माचे तत्त्व-ज्ञान हे वेगवेगळे आहे. त्याच तत्त्व-ज्ञानाचे आचरण अनुयायाने करणे हेच या धर्माचे फलीत असते. केवळ भारताचा विचार केल्यास जगाच्या तुलनेत भारतात अनेक धर्माचे अस्तित्त्व आढळते. त्यात हिंदू, मुस्लीम, ख्रिश्चन, जैन, शिख, पारशी, ²ÖÖ¨ ‡. “ÖÖ समावेश आहे. या धर्माप्रमाणेच भारतात चातुर्वण व्यवस्थेनुसार अनेक •ÖÖŸÖà“Ö ×Æ †ÛÃŸÖ¢¾Ö दिसून येते असे म्हटले जाते की, भारतात हजारो वर्षापासून •Ö¾Öô¯ÖÖÃÖ ÃÖÖÆÃÖÆÖ Æ•ÖÖ¸ जातीचे वास्तव्य आहे. इतके सर्व वेगवेगळे धर्म व यÖ ÃÖ¾Ö असंख्य जाती एकट्या भारत देशात एकत्रीत गुण्यागोविंदाने राहतात त्यामुळेच भारताला विविधतेतून एकता निर्माण करणारा देश, विविधतेने नटलेला देश म्हणून ओळखले जाते.

धर्माचा विचार केल्यास प्रत्येक धर्माच्या तत्त्व-ज्ञानावरुन त्या धर्माची ओळख ज्ञाल्याचे दिसून येते. तत्त्व-ज्ञानाच्या माध्यमातून आजसुद्धा अनेक लोक एकमेकांना जोडलेले दिसतात. हिंदू धर्माचा विचार केल्यास भारतात या धर्माचे लोक प्रचंड प्रमाणात आहेत. ते त्यांच्या धर्मग्रंथानुसार म्हणजे वेद, भगवद्‌गिता, महाभारत, रामायण यांचे अनुकरण करतात, मुस्लीम धर्माचे लोक कुराण या पवित्र धर्म ग्रंथाचे अनुकरण करतात. शिख धर्माचे लोक हे गुरुनानक यांच्या विचारांचे अनुकरण करतात, जैन धर्माचे लोक हे भगवान महाविरांच्या विचारांचे अनुकरण करतात. ख्रिश्चन धर्माचे लोक यशु ख्रिस्त यांच्या विचारांचे अनुकरण करतात ŸÖ¸ बौद्ध धर्माचे लोक भगवान बुद्धांच्या विचारांचे अनुकरण करतांना दिसतात. बुद्धांच्या विचाराचे, तत्त्व-ज्ञानाचे अनुकरण केवळ बौद्ध धर्माचे लोक करतात असे नाही. जगातील सर्वच जाती धर्माचे लोक बुद्धांच्या विचारांनी ¯Ö³ÖÖ¾ÖßŸÖ –ÖÖ»Ö †सल्याचे दिसते. कारण बुद्धांचे विचार हे वि-ज्ञानावर †Ö¬ÖÖ¸ßŸÖ †ÖÆŸÖ. अडीच हजार वर्षापुर्वी बुद्धाने वि-ज्ञानाच्या कसोटीवर उतरलेले विचार सांगितलेले आहेत ŸÖ“Ö ×¾Ö-ज्ञान युग आज जगाला समजल्याचे दिसते व जगाने स्विकारलेले आहे. त्यामुळेच

प्रस्तूत संशोधनात बौद्ध तत्त्व-ानाचा अभ्यास करण्याचा संकल्प केला आहे आणि यातुन आजच्या धावपळीच्या जीवनात सुखी जीवन जगण्यासाठीची उपयुक्तता सांगण्या“ÖÖ प्रयत्न करणार आहे की सुखी जीवन जगण्यासाठी तत्त्व-ान उपयोगी कसे ? हे सांगितले जाणार नाही .

कोणत्याही धर्माची ओळख जशी त्या धर्माच्या तत्व-ानावर असते . तशीच एक घटना आहे की, ज्यातून धर्माचे अस्तीत्व कसे टिकून राहील यावर ती भाष्य करते. ¯ÖÖ“Ö¡Öन ग्रीक काळातील प्रसिध्द वादविवाद करणारा राजा म्हणुन 'मिनॅडर राजा' याचे नाव प्रामुख्याने घेतले जाते . असे म्हटले जाते की, त्याने अनेक धर्माच्या अभ्यासका बरोबर वादविवाद केला आणि प्रत्येक वेळी विजयी –ााला होता .त्यावेळी त्यांने बौध्द धर्मातील एका अभ्यासकाबरोबर वादविवाद करण्याचे Š¸ü¸üÖ»Öê. मिनॅडर राजाने कधीच पराजयाची चव चाखली नव्हती , पण यावेळी त्याची गाठ बौध्द धम्मातील भदंत नागसेन नावाच्या एक भिक्क्षुशी पडली. मिनॅडर राजाने भदंत नागसेन यांना एक प्रश्न विचारला की, कोणत्याही धर्माला ग्लानी (उतरती कळा) केव्हां येते या प्रश्नाच्या उत्तरात भदंत नागसेन म्हणाले , धर्माला ग्लानी येण्याचे तीन कारणे आहेत . ते पुढील प्रमाणे

1) धर्माला ग्लानी येण्याचे पहिले कारण म्हणजे त्या धर्माचा संस्थापक योग्य नसावा म्हणजे संस्थापक आचरणशील नसावा , योग्य मार्गाचे वर्तन करणारा नसेल तर धर्माला ग्लानी येते .
2) दुसरे कारण म्हणजे त्या धर्माचे तत्व-ान योग्य नसेल , म्हणजे तत्व-ान जीवन उपयोगी नसेल केवळ ते कुचकामी असेल . अनंत काळ आदर्श ठरणारे नसेल ¾Ö¸ü धर्माना ग्नानी येते .

3) तिसरे कारण म्हणजे त्या धर्माचे प्रचारक योग्य नसतील, म्हणजे धर्माचा प्रचार करणारे लोक योग्य मार्गाचा वापर नसतील , स्वार्थी असतील, चुकीचा संदेश देणारे असतील तर धर्माला ग्लानी येऊ शकते .

वरील संवादातून भदंत नागसेन यांनी ज्या प्रकारे धर्माला ग्लानी येण्याचे कारण सांगीतले त्याच अनुषंगाने संशोधकाने बौध्द धर्माचे तत्व-Öान जीवन उपयोगी †ÖÆ की नाही .बौध्द तत्व-गानातून शैक्षणिक मूल्य ¯ÖÏÖ¯ŸÖ होतात की नाही. Æ Š¸विण्यासाठीच बौध्द तत्वा-ÖÖनातील अत्यंत महत्त्वाचे †ÃÖ 'अष्टांग मार्ग' जे भगवान बुध्दांनी सुखी व दु:ख मुक्त जीवनाचा ´ÖÖ¿ÖÔ म्हणुन आपल्या विचारातून मांडला †ÖÆ. त्याच अष्टांग मार्गाचा शैक्षणिक दृष्टिकोणातून अभ्यास करण्याचे ठरविले आहे .

" बौध्द धर्माचे संस्थापक भगवान बुध्दांनी -गान प्राप्तीनंतर सारनाथ येथे जावून पाच परिव्राजकांना आपल्या धम्माची माहिती दिली व त्यांना दिक्षा देवून धम्माची शिकवण प्रवचनातून सांगीतली तेव्हा पासून खऱ्या अर्थाने बौद्ध शिकवणुकीची ÃÖ¹Óû¾ÖÖŸÖ –गाल्याचे इतिहासात नोंद आहे."[1] बुद्ध, ईश्वर आणि आत्मा याविषयी म्हणतात. आपला जो जो मार्ग आहे तो धम्म आहे . त्याला ईश्वर आणि आत्मा यांच्याशी काहीही कर्तव्य नाही. त्याचा मरणोत्तर जीवनाशी कसलाही संबध नाही ."माणुस आणि माणसाचे माणसांशी या जगातील †सलेले नाते हाच बुद्धाच्या धम्मांचा केंद्रबिंदू आहे."[2] बुद्धांनी पुढे विशुद्धी मार्गाचा उपदेश देऊन 'चार आर्यसत्य' सांगितले बुद्धांनी मानवी जीवनातील दु:ख नाहीसे करून मानवाला सुशी जीवन कसे जगता येईल यासाठी आपले सर्व तत्त्व-गान सामान्यासाठी सांगितले आहे. बुद्धत्त्व प्राप्तीसाठी एक रात्रपुत्र असणारा सिद्धार्थ केवळ कोलीय व शाक्य यांच्यातील 'रोहिणी' नदीच्या पाण्याच्या वादातून युद्धा नको या भुमिकेतून गृहत्यागाची शिक्षा स्विकारणारा ´ÖÆÖ¯ÖãºþÂ मानवी जीवनातील दु:ख नाहीसे करून सर्वांना सदाचाराचा मार्ग त्यांनी दाखविला."[3]

²ÖÖ¨ü ŸÖ¢¾Ö-ानात सुरुवातीला 'चार आर्यसत्य' सांगितली आहेत ती अशी " 1) दु:ख 2) दु:ख समुदाय 3) दु:ख निरोध 4) दु:ख निरोधगामिनी प्रतिपदा"[4] या चार घटकांचे स्पष्टीकरण करतांना बुद्ध म्हणतात की, सुरुवातीला प्रत्येक मानवाने जानले पाहिजे की, मानवी जीवनात दु:ख आहे. दु:ख हे लपविता येत नाही. हे दु:ख मानवाला नष्ट करु पाहत आहे. दुसऱ्या आर्यसत्यात बुद्ध म्हणतात, दु:खाचा समुदाय होतो म्हणजे एका दु:खातून दुसरे दु:ख निर्माण होते. या दु:खाला कारण आहे म्हणजे दु:खाचे मुळ 'इच्छा' किंवा 'आसक्ती' हे आहे. पुढील प्रमाणे एका इच्छेतून दुसरी इच्छा ^Ÿ¯Ö®Ö ÆÖŸÖ. †×¾Ö¨ªÖ (†-ान)-संस्कार-×¾Ö-ान- नामरूप (शरीर) -इंद्रिय-Ã¯Ö¿Ö- वेदना-तृष्णा-†ÖÃÖŒŸÖß-भावनÖ-जन्म-•Ö·ÆÖ-मृत्युवियोग अशाप्रकारे एका इच्छेपासून दुसरी इच्छा निर्माण होते. ह्या इच्छा श्रृंखलेला 'प्रतित्यसमुत्पाद' असेही म्हणतात. तिसरा घटक म्हणजे दु:ख निरोध म्हणजे दु:खाचा नाश करणे शक्य आहे. दु:खाचे मुळ तृष्णा नाहीशी केली की दु:ख नाहीसे होते आणि निर्वाण प्राप्त होते. निर्वाण म्हणजे दु:खरहित चिरंतर शांतता होय आणि अष्टांग मार्गाचा शेवटचा घटक म्हणजे दु:ख निरोधगामीणी प्रतिपदा म्हणजेच दु:ख निवारण्याचा नाहीशे करण्याचा मार्ग होय जो की जिवनातील दु:ख नाहीशे करुन निर्वाण प्राप्त करु देतो. निर्वाण प्राप्त करुन देतो म्हणजेच जीवनातून दु:ख नाहीशे करुन जीवनात चिरंतर शांतता, समाधान प्राप्त करुन देतो त्यालाच बुद्ध अष्टांग मार्ग म्हणतात. ज्याच्यातून सुखी, समाधानी, चरित्र्यवान, समानता, एकता-एकात्मता ह्या सर्व गोष्टी -ान प्राप्त करताना अध्ययनार्थ्याला शिकायला मिळतात अशा या अष्टांग मार्गाचाच संशोधकाने प्रस्तुत संशोधनात शैक्षणिक दृष्टीकोणातून अभ्यास करण्याचे ठरविले आहे.

Ø **संशोधन समस्या विधान**

"²ÖÖ¨ü ŸÖ¢¾Ö-ानातील अष्टांग मार्गाचा शैक्षणिक दृष्टीकोणातून चिकित्सक अभ्यास"

Ø **संशोधन समस्या विधानातील पारिभाषीक शब्दांच्या व्याख्या**

†) ²ÖÖ¨ :-

संकल्पनात्मक व्याख्या :-

1) "पिता सुद्धोधन व माता महामाया यांचा पुत्र सिद्धार्थ गृहत्याग करुन ध्यान साधनेच्या माध्यमातुन बुद्धगया ˆÖ£Ö -ग़ान प्राप्त –ग़ाल्याने जन्माला आलेला बुद्ध, ज्याच्या तेजाने अख्खे विश्व अचंबित –ÖÖ»Ö"[6]

2) " 'बहुजन हिताय बहुजन सुखाय'ज्याचे कार्य तो बौद्ध."[7]

कार्यात्मक व्याख्या :-

"राग,लोभ, द्वेष, अंहकार, इ्र्षा या पासून जो मुक्त आहे व जगाला दु:ख मुक्तिचा मार्ग दाखविणारा मार्गदर्शक आदर्श म्हणजे बुद्ध होय."

²Ö) ŸÖ¢¾Ö–ग़ान :-

संकल्पनात्मक व्याख्या :-

1) "सुसंगतपणे प्रश्न सोडविण्याचा पराकाष्ठेचा प्रयत्न म्हणजÖ ŸÖ¢¾Ö–ग़ान"[8]

2) "विश्वातील अंतिम सत्याची तार्किक चर्चा म्हणजे तत्त्व-ग़ान होय."[9]

कार्यात्मक व्याख्या :-

1) "सत्य शोधण्याचा प्रयत्न करण्याची केलेली पराकाष्ठा म्हणजे तत्त्व-ग़ान होय."

2) "जीवनाचे अंतिम ध्येय निश्चित करुन जीवन जगण्यासाठी तयार केलेला मार्ग म्हणजे तत्त्व-ग़ान होय"

क) अष्टांग मार्ग :-

संकल्पनात्मक व्याख्या :-

1) "जीवन जगण्यासाठी आठ घटकांचा समुच्चय करुन निर्माण केलेला मार्ग म्हणजे †Â™Öग मार्ग होय"[9]

2) "दु:ख निवाराण करण्याचा बुध्दांनी सांगितलेला मार्ग म्हणजे अष्टांग मार्ग होय"[10]

कार्यात्मक व्याख्या :-

1) "सदाचारी शिकवण देणारा मार्ग म्हणजे अष्टांग मार्ग होय."

2) "जीवनाचे अंतिम ध्येय निर्वाण प्राप्त करून देण्याचा आदर्श मार्ग म्हणजे अष्टांग मार्ग होय."

ड) शैक्षणिक :-

संकल्पनात्मक व्याख्या :-

1) **जॉन फ्रेड्रीक हर्बार्ट :-** "शिक्षण म्हणजे शीलसंवर्धन होय"[11]

2) **शंकराचार्य :-** "शिक्षण म्हणजे आत्मसाक्षात्कार "[12]

कार्यात्मक व्याख्या :-

1) "व्यक्तिमत्त्वाचा विकास करणारे साधन म्हणजे शिक्षण होय."

2) "शिक्षणासंबंधी जे जे आहे ते ते म्हणजे शैक्षणिक होय"

Ø **संशोधनाची गरज :-**

मानव हा समाजशील प्राणी आहे. समाजाशिवाय किंवा समुदायाशिवाय मानव आपले जीवन जगुच शकत नाही अशा अवस्थेत जेव्हा जीवन जगायचे असते तेव्हा अनेक समस्या निर्माण होतात. समस्या निर्माण –ÖÖली म्हणजे ती सोडविण्यासाठी मार्गाची

गरज असते. तशाच प्रकारे अध्ययनार्थ्याला सुद्धा समस्या निर्माण होतात कारण अध्ययनार्थी सुद्धा एक समाजाचाच घटक आहे. त्यामुळे त्याला सुद्धा समस्या सोडविण्यासाठी योग्य मार्गाची गरज असते. व्यक्तीच्या जीवनातील दु:ख ही सर्वांत मोठी समस्या आणि ह्या समस्येवर बुद्धांनी मार्ग शोधला आहे. यामुळे या संशोधनाची गरज आहे.

आजच्या आधुनिक युगात जगाला 'युद्ध हवे की बुद्ध' याचा विचार विद्यार्थी दशेतच जर विद्यार्थ्यांच्या मनावर बिंबवÖ»ÖÖ ŸÖ¸ü ¯ÖœüÖ»Ö ×¯ÖœüßÃÖ¤Öचारी बनेल व सर्वांग सुंदर, दु:ख मुक्त जीवन जगेल. शैक्षणिक समस्या निर्माण होणार नाहीत यामुळेच ÃÖ¿ÖÖ-ाकाने हि विद्यार्थी द¿Öतील गरजांचा विचार करुन चरित्र्य संवर्धन करण्याच्या उद्देशाने या विषयावर संशोधन करण्याचे ठरविले आहे.

गरज ही शोधची जननी आहे असे म्हटले जाते ते योग्य आहे. कारण गरज निर्माण –ााल्याशिवाय मनुष्य कशाची हि निर्मिती करीत नाही किंवा शोध घेत नाही. दु:ख मुक्ती व सदाचाराच्या मार्गाने जीवन जगण्यासाठी मार्गदर्शक ठरण्याच्या दृष्टीने संशोधकाने या विषयावर संशोधन करण्याची आवश्यकता असल्यामुळे संशोधन करण्याचे ठरविले आहे.

Ø **संशोधनाचे महत्त्व :-**

×¾Ö¿¾ÖÖ»ÖÖ ' युद्ध पाहिजे की बुद्ध' या विचाराप्रमाणे परिवर्तनशील समाज घडविण्यासाठी विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक प्रगती करण्यासाठी शिक्षकांचा दृष्टीकोन बदलण्यासाठी समाजातील प्रत्येक व्यक्तीला जीवन जगण्यासाठी संशोधन महत्त्वाचे आहे. कारण मणुष्याला कोणत्याही गोष्टीचे महत्त्व तेंव्हाच कळते जेव्हा तो त्या गोष्टीला जवळून पाहतो. अष्टांग मार्ग हा जीवन जगण्याचा योग्य व आदर्श मार्ग आहे. हे सुद्धा त्याचा अभ्यास जवळून केल्यानंतरच कळेल कारण अडीच हजार वर्षापुर्वी वि-ाानाच्या सहाय्याने वि-ाानावर आधारीत, वै-ाानिक कसोटीवर उतरतील असे विचार भगवान

बुद्धांनी सांगितले आहे. त्यामुळे त्यांचा स्विकार आज सुद्धा एक नविन प्रवाह, विचार म्हणून केला जावू शकतो म्हणून या संशोधनाला महत्त्व आहे.

या शैक्षणिक संशोधनातुन शिक्षण घेण्यासाठी पुढे आलेल्या प्रत्येकाला परिपुर्ण योग्य जीवन जगण्यासाठी हा मार्ग महत्त्वाचा आहे आणि हे केवळ या शैक्षणिक दृष्टीकोणातून होणाऱ्या संशोधनातून सिद्ध होते. या संशोधनामुळे अनेकांना कळले की, बुद्धांनी असे ठाम का सांगितले की, मानवी जीवनात दु:ख आहे. मग हे सत्य आहे काय आणि सत्य असेल तर ते दु:ख दुर कसे करता येईल यासाठी सुद्धा हे संशोधन महत्त्व प्राय ठरेल व एक आदर्श ग्रंथ म्हणून पुढे येईल. या ग्रंथाच्या वाचनातून †Ö¤¿Ö ×¿ाक्षक, आचरण ¿Ößल विद्यार्थी, चरित्र्यवान आदर्श नागरीक घडतील व एक दु:ख मुक्त, सदाचाराने युक्त असे जीवन जगतील. या संशोधनाचे महत्त्व प्रत्येक व्यक्तीच्या जीवनात एक महत्त्वपुर्ण भूमिका बजा¾Öल. त्यातून अनेकजन आपल्या जीवनात ह्या मार्गाचा अवलंब करुन जीवन जगण्याचा प्रयत्न करतील ही बाब आजच्या आधुनिक युगात कठीण असली तरी म्हटले जाते की, ' केल्याने होते रे आधी केलेची पाहिजे' हे प्रÃÖÖÖ संशोधनाचे महत्त्व आहे.

Ø **संशोधनाची उद्दिष्टये :-**

1) 2ÖÖ¨ ŸÖ¢¾Ö-ाानाचा अभ्यास करणे.

2) 2ÖÖ¨ ŸÖ¢¾Ö-ाानातील अष्टांग मार्गाचा शैक्षणिक दृष्टीने अभ्यास करणे.

3) अष्टांग मार्गानुसार आधुनिक शिक्षणाची ध्येय ÃÖचविणे.

4) अष्टांग मार्गानुसार अभ्यासक्रम व अध्ययन अध्यापन पद्धŸÖß ÃÖचविणे.

5) 2ÖÖ¨ ŸÖ¢¾Ö-ाानातील अष्टांग मार्गाचे शैक्षणिक उपयोजन करणे.

6) अष्टांग मार्गानुसार सध्यस्थितीत उपयुक्त शैक्षणिक मूल्य सूचविणÖ.

Ø **संशोधनाची गृहितके :-**

1) ²ÖÖ¨ ¬Ö´ÖÖ“Ö ŸÖ¢¾Ö–गान जीवन उपयोग आहे.

2) बुद्धांनी आपल्या जीवनातील दु:ख नाहीसे केले आहे.

3) अष्टांग मार्ग दु:ख मुक्तीचा मार्ग आहे.

4) ²ÖÖ¨ ŸÖ¢¾Ö–गान वि–गानावर आधारीत आहे.

5) ²ÖÖ¨ ŸÖ¢¾Ö–गानाला शिक्षण क्षेत्रात महत्त्व आहे.

6) ²ÖÖ¨ ŸÖ¢¾Ö–गानातून चÖरित्र्य संवर्धन होते.

7) बुद्धांनी विश्वशांतीसाठी विचार मांडले आहेत.

Ø **संशोधन पद्धती :-**

¯ÖÃŸ्ुत संशोधनासाठी संशोधकाने ऐतिहासिक संशोधन पद्धतीचा वापर करण्याचे šü¸×¾Ö»Öê †ÖÆê.

संशोधनाची साधने :-

प्रस्तुत संशोधनात संशोधन करण्यासाठी प्राथमिक स्रोत व दुय्यम स्रोत या दोन ÃÖÖ¬Ö नांचा वापर संशोधन करण्यासाठी संशोधकाने करण्याचे ठरविले आहे.

प्राथमिक स्रोत :-

प्रस्तुत स्रोतामध्ये बुद्धांच्या धम्मातील प्रमुख धम्मग्रंथ त्रिपीठकाचा वापर केला जाणार आहे. तसेच बौद्ध कालीन गाथांचा व कथांचा वापर करण्यात येईल.

दुय्यम स्त्रोत :-

दुय्यम स्रोत म्हणून बौद्ध तत्त्व–गान व अष्टांग मार्ग या विषयी अनेक विचारवंत, लेखक यांनी लिहिलेल्या पुस्तकांचा, संशोधनाचा संबधीत पुस्तकांचा, शैक्षणिक संशोधनासंबंधी माहितीचा, वर्तमान पत्रातील लेख इत्यादींचा वापर केला जाणार आहे.

मुलाखत :-

व्याख्याते, तज्ञ, अभ्यासक, भंते, संशोधक, लेखक यांच्या मुलाखती

Ø **संशोधनाची व्याप्ती :-**

प्रस्तुत संशोधनाच्या व्याप्तीमध्ये बुद्ध धम्माŸÖß»Ö ‡ŸÖ¸ ŸÖ¢¾Ö–ग्यान म्हणजे त्रिरत्न, ¯Ö“Ö×¿Ö»Ö, ¤ÃÖ×¿Ö»Ö, ²ÖÖ¾ÖßÃÖ ¯Ö×ŸÖ–ग्या व बुद्धांनी मानवी जीवनातील दु:ख संबंधी सांगितलेली 'चार आर्यसत्य' तसेच शैक्षणिक समस्या, अभ्यासक्रम, उद्दिष्ट्ये, ध्येय, अध्ययन-अध्यापन पद्धती, शैक्षणिक उपयोजन, शैक्षणिक तंत्रवि-ग्यान, शैक्षणिक संशोधन या सर्वांचा समावेश करण्यात येणार आहे.

Ø **संशोधनाची मर्यादा :-**

प्रस्तुत संशोधनात बौद्ध तत्त्व-ग्यानातील केवळ अष्टांग मार्गाचा शैक्षणिक दृष्टीकोणातून चिकित्सक अभ्यास केला जाणार आहे.

Ø **माहितीचे विश्लेषण :-**

प्रस्तुत संशोधनात संशोधकाने माहितीचे विश्लेषण व अर्थ निर्वचन हे गुणात्मक पद्धतीने करण्याचे ठरविले आहे.

Ø **प्रकरण योजना :-**

प्रस्तुत संशोधनात संशोधकाने संशोधनाची रूपरेषा कशी मांडली आहे. कोणत्या प्रकरणात कोणत्या घटकांचे नियोजन केले जाणार आहे याचा अल्प परिचय पुढील प्रमाणे †ÖÆ.

प्रकरण 1 ले : प्रस्तावना

या प्रकरणात संशोधक संशोधन समस्येची पार्श्वभुमी, महत्त्व, गरज विशद करणार †ÖÆüÖ. üÖÃÖ“Ö ×¿ार्षक समस्येतील पारिभाषीक शब्दांच्या व्याख्या, संशोधनाची उद्दिष्टे, व्याप्ती, मर्यादा व संशोधनाची कार्यपद्धती इ. बाबी मांडणार आहेत.

प्रकरण 2 रे : संबंधित साहित्याचा आढावा

या प्रकरणात संशोधन विषयाच्या संदर्भात महत्त्वपूर्ण माहिती विविध घटकांच्या सहाय्याने घेतले जाईल तसेच या समस्ये संबंधी किंवा समस्येशी निगडीत पुर्व संशोधनाचा आढावा घेतला जाईल जेणे करुन चुका होणार नाहीत व एक आधार ×´ÖôÖ»Ö.

प्रकरण 3 रे : संशोधन पद्धती / कार्यपद्धती

या प्रकरणात संशोधनाच्या कार्यपद्धतीची सविस्तर माहिती देण्यात येईल. यामध्ये मार्गदर्शक अभ्यासाची मदत माहिती संकलनाची साधने इत्यादींची माहिती दिली जाईल.

प्रकरण 4 थे : माहितीचे विश्लेषण, वर्गीकरण व अर्थनिर्वचन

या प्रकरणात संशोधन विविध साधनांच्या सहाय्याने प्राप्त केलेल्या माहितीचे उद्दिष्टानुरुप यथायोग्य वस्तुनिष्ठ असे विश्लेषण, वर्गीकरण व अर्थनिर्वचन करतील.

प्रकरण 5 वे : सारांश, निष्कर्ष व शिफारशी

या प्रकरणात प्रस्तुत संशोधनाची सारांश रुपाने मांडणी करण्यात येईल व संशोधनाचे निष्कर्ष व शिफारशी मांडण्यात येतील. पुढील संशोधनासाठी विषय सूचविले •ÖÖüÖß»Ö.

Ø संदर्भ ग्रंथ सूची :-

1) बुद्ध आणि त्यांचा धम्म, डॉ. भिमराव आंबेडकर, सिद्धार्थ प्रकाशन मुंबई, पृ.क्र.92

2) तत्रैय, पृ.क्र 95

3) तत्रैय, पृ.क्र. 25

4) बुद्ध जीवन और दर्शन, लोकभारती प्रकाशन, ईलाहाबाद, पृ.क्र. 103

5) तत्रैव, पृ.क्र.07

6) बुद्ध आणि त्यांचा धम्म, डॉ. भिमराव आंबेडकर, सिद्धार्थ प्रकाशन मुंबई, पृ.क्र.6

7) उद्योनमुख भारतीय समाजातील शिक्षण व शिक्षक, डॉ. हिरा अहेर, विद्या प्रकाशन, नागपूर, पृ.क्र. 18

8) भारतीय Ÿö¢¾ö-गान, श्रिनिवास दिक्षित, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर, पृ.क्र. 04

9) बुद्धाचा मध्यममार्ग, मा.श.मोरे.

10) Ÿö¡Ö¾Ö

11) उद्योनमुख भारतीय समाजातील शिक्षण व शिक्षक, डॉ. हिरा अहेर, विद्या प्रकाशन, नागपूर, पृ.क्र. 03

12) शिक्षणाची तात्त्विक व समाजशास्त्रीय भूमिका, डॉ. न.रा. पारसनिस, नित्य नुतन प्रकाशन, पुणे, पृ.क्र. 02

संशोधक

एडके प्रदिप माधवराव
‹´Ö.‹.,‹´Ö.‹›.नेट (शिक्षणशास्त्र)

मार्गदर्शक

प्राचार्य डॉ.मधुकर अंबाजी पुंडगे
‹´Ö.‹.,‹´Ö.‹›., पीएच.ड्ी (शिक्षणशास्त्र)